

КНИГА
СКОРБОТИ
УКРАЇНИ

ГОЛОВНА РЕДАКЦІЙНА
КОЛЕГІЯ ІСТОРИКО-
МЕМОРІАЛЬНОГО СЕРІАЛУ
"КНИГА ПАМ'ЯТІ УКРАЇНИ"

ГЕРАСИМОВ Іван
Олександрович (голова)
МУКОВСЬКИЙ Іван
Тимофійович (заступник голови)
ПАНЧЕНКО Петро
Пантелеймонівич (заступник голови)
ВИШНЕВСЬКИЙ Роман
Гнатович (відповідальний секретар)
АРТЬОМОВ Олександр Сергійович
ГЕРМАНЧУК Петро Кузьмович
ЗЯБЛЮК Михайло Павлович
ІВАНЕНКО Борис Васильович
КЛІЧАК Василь Йосипович
КЛОКОВ Всеволод Іванович
КОВБА Іван Володимирович
КОРОЛЬ Віктор Юхимович
КУРАС Іван Федорович
ЛИСЕНКО Олександр Євгенович
ЛИСЕНКО Петро Васильович
МЕЛЬНИЧУК Петро Іванович
МЕНШУН Валентина Іванівна
МІЛЕВСЬКА Валентина Павлівна
ОМЕЛЬЧУК Дмитро Володимирович
ПИРІГ Руслан Якович
ПРОКОПЕНКО Володимир Павлович
РЕБНТ Олександр Петрович
САВЧАК Василь Михайлович
ЧАЙКОВСЬКИЙ Анатолій Степанович
ЧАМАРА Віктор Федорович

ОБЛАСНА РЕДАКЦІЙНА
КОЛЕГІЯ ІСТОРИКО-
МЕМОРІАЛЬНОГО СЕРІАЛУ
"КНИГА ПАМ'ЯТІ УКРАЇНИ"

РОЗДОБУДЬКО Анатолій
Григорович (голова)
БОНДАР Іван
Миколайович (заступник голови)
ЦИЦ Віталій Петрович
(заступник голови)
ШИМАНСЬКИЙ Ілля
Хомич (відповідальний секретар)
БАЖЕНОВ Лев Васильович
БЕРЕГОВСЬКА Олена Олегівна
БРИЖАНЬ Світлана Миколаївна
ГРИГОРЕНКО Олександр Петрович
ГРИГОРЧУК Микола Олексійович
ІЛЬІНСЬКА Олена Василенна
КРАПЛЯ Олександр Іванович
КУРЕЧКО Микола Михайлович
МЕЛЬНИК Сергій Іванович
ОЛУЙКО Віталій Миколайович
САВЧУК Віктор Олексійович
СЛОБОДЯНОК Петро Якович
ТАРАСЮК Любов Степанівна
ТИМЧЕНКО Дмитро Іванович
ФІЛІНЮК Анатолій Григорович
ШЕВЧУК Володимир Степанович
ЯДУКА Йосип Іванович

КНИГА
СКОРБОТИ
УКРАЇНИ

ХМЕЛЬНИЦЬКА
ОБЛАСТЬ

3

Славутський район
Теофіпольський район
місто Хмельницький
Хмельницький район
Чемеровецький район

Хмельницький
"Поділля"
2004

ЗМІСТ

Від редакційної колегії	5
<i>І. І. Кубицький</i>	
Пам'ять	8
Славутський район	9
<i>С. Ф. Ковальчук</i>	
Наша пам'ять і засторога	9
Поіменний список загиблих цивільних громадян — жертв фашизму	17
Теофіпольський район	193
<i>І. А. Стасюк</i>	
Наш біль і скорбота	193
Поіменний список загиблих цивільних громадян — жертв фашизму	199
Місто Хмельницький	231
<i>П. Я. Слободянюк</i>	
Проскурівський Бухенвальд	231
Поіменний список загиблих цивільних громадян — жертв фашизму	239
Хмельницький район	298
<i>Г. Я. Храпач</i>	
Могила	298
<i>Т. В. Каштан</i>	
Пам'ять на роки і на віки	299
Поіменний список загиблих цивільних громадян — жертв фашизму	308
Чемеровецький район	366
<i>П. В. Махнюк</i>	
Скорбота	366
<i>А. О. Козак, П. К. Мудрий</i>	
Трагедія Надзбруччя	367
Поіменний список загиблих цивільних громадян — жертв фашизму	372
Список скорочень	427

НАД ТОМОМ ПРАЦЮВАЛИ:

*І.Х. Шиманський (головний редактор),
Д.І. Тимченко, В.М. Пажинська,
І.О. Дусіна, П.В. Махнюк, О. П. Мевша*

СКЛАДАЛИ ПОІМЕННІ СПИСКИ ЦИВІЛЬНИХ
ГРОМАДЯН — ЖЕРТВ ФАШИЗМУ,
ДОБИРАЛИ ІЛЮСТРАЦІЇ:

*Адамчук Л.П.
Билинка Л.І.
Васьківська А.Є.
Голодрига В.І.
Домбровська О.О.
Засаднюк В.А.
Каштан Т.В.
Козак А.О.
Мудрий П.К.
Назаров Р.Г.
Олійник М.В.
Семенюк Б.М.
Смоляр В.В.
Стасюк І.А.
Тукачов Г.М.*

Малюнки на форзаці І.І. Вишнякової

МІСТО ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ПРОСКУРІВСЬКИЙ БУХЕНВАЛЬД

Хмельницький (до 1954 року Проскурів) має свою давню історію. Практично всі історичні події, економічні і соціально-культурні звершення, що відбувалися на Україні, характерні і для міста Хмельницького.

Напередодні війни Проскурів все більше набирав ознак промислового і культурного центру області. В 1941-му році у місті діяло 17 державних підприємств і 21 промислова кооперація, де було зайнято понад 10 тисяч робітників, вироблялося продукції на 47,7 мільйона карбованців. Одне з найбільших підприємств — цукровий завод переробляв близько 8 тисяч центнерів цукрової сировини на добу, що на той час вважалося немалим досягненням у цукровій промисловості. Механічний завод постачав господарствам області запасні частини до сільськогосподарських машин, а також деталі й устаткування для коксохімічної промисловості.

Саме перед війною були намічені плани реконструкції і дальшого розвитку міста, на що планувалося у найближчий рік освоїти майже три мільйони карбованців, зокрема, на будівництво м'ясокомбінату, реконструкцію механічного, цукрового та пивоварного заводів, птахокомбінату. Намічався більш широкий розвиток житлового будівництва, на що виділялося майже два мільйони карбованців.

У передвоєнні роки практично заново створено комунальне господарство міста. Майже втричі наростила потужність новозбудована електростанція. Зростає добробут трудящих, розширювалася мережа торгівлі і громадського харчування. Потреби жителів міста обслуговували 110 торговельних закладів — магазинів, їдальень, буфетів. Річний товарообіг складав 63 мільйони карбованців.

Значні позитивні зміни сталися в охороні здоров'я. У 1941-му році в медичних закладах міста працювало 88 лікарів та понад 200 чоловік середнього медичного персоналу. Лікарні мали 750 стаціонарних місць. Розвивалася народна освіта і культура. Працювало 13 шкіл, у тому числі 7 середніх. 260 учителів навчали і виховували 6300 дітей. Діяло 20 дитячих садків. Практично було завершено ліквідацію неписьменності мешканців міста.

Перед війною упорядковано, а практично заново створено парки ім. Коцюбинського та ім. Івана Франка, бульвари по вулицях Дзержинського (нині — Свободи) і Шевченка, забруковано десятки кілометрів вулиць і тротуарів. У 1941-му році шість підприємств міста мали свої робітничі клуби. Діяли два кінотеатри, Український музично-драматичний театр імені Г.І. Петровського, краєзнавчий та санітарно-освітній музеї. Міська бібліотека мала близько 52 тисячі книг. Перед війною створена бібліотека для дітей.

Широкий економічний та культурний розвиток Проскурова, а також його центральне (географічне) розташування стали підста-

вою для того, щоб у березні 1941 року місто стало обласним центром Кам'янець-Подільської області.

Керівництво міста намічало у 1941-му році великий обсяг робіт по дальшому розвитку промисловості, комунального господарства, народної освіти і культури, підвищенню добробуту населення міста.

Однак таким планам тоді не судилося здійснитися. На цьому шляху став віроломний напад фашистської Німеччини.

На західному фронті відбувалися запеклі бої. Радянські війська з боями відходили на схід. 8-го липня 1941 року фашистські загарбники захопили Проскурів. Настали 970 днів кривавого окупаційного режиму. Закривалися школи і заклади культури, а їх приміщення окупанти використовували під казарми та склади. Багаточисельні факти свідчать, що політика завойовників мала явно виражений людиноненавистливий характер. Для практичного здійснення політики кривавого терору, знищення цивільного населення з перших днів окупації створювалися спеціальні військово-репресивні органи: гестапо, поліція, жандармерія, так звані зондеркоманди тощо. Для терористичних акцій вербували собі на допомогу зрадників українського народу. З метою масового знищення мирного населення та військовополонених у Проскуріві окупанти створювали спеціальні резервації: концентраційні табори, єврейські гетто, тюрми, гестапівські і поліцейські застінки. Розпочалися масові арешти комуністів, комсомольців, радянських активістів.

Про характер і дії окупаційного режиму в місті записав у своєму щоденнику учасник проскурівської підпілля Карл Кошарський 2-го жовтня 1942 року: «Важко писати про те, що відбувалося в житті людей міста. Створені поліцейські і шпигунські загони... щодня розстрілюють командирів, міліціонерів, комуністів та інших працівників Радянської влади, відкрито грабують на базарі, видирають масло, цибулю, олію, борошно, картоплю і т.д.... б'ють «морду», розбирають будинки військового містечка Раково, руйнують місто і станцію, на жіночу статтю дивляться лише по-звірячому, розводять будинки розпусти і примушують жінок займатися проституцією. Сотнями знищують на м'ясокомбінаті худобу, в тому числі тільних корів, вивозять сільськогосподарські запаси. Про право особи і роботу навіть не згадують...»

Масове знищення мирних громадян міста окупанти розпочали з євреїв. Смертним вироком для них став наказ гебітскомісара від 14-го грудня 1941 року, згідно з яким євреї зі своїм майном повинні переселитися у гетто — спеціально огорожений колючим дротом міський квартал. Для форми в гетто було єврейське самоврядування, але воно ніяким чином не могло протидіяти жорстокості фашистів.

За даними Надзвичайної державної комісії у Проскуріві євреїв почали розстрілювати ще з осені 1941-го року, а до кінця року було знищено близько 850 чоловік. При тому не щадили стариків і немовлят. А перед розстрілом грабували домашнє майно, відбирали коштовності, змушували роздягатися і конфіскували одяжу.

Конвейер смерті більш інтенсивно запрацював з осені 1942-го року. Євреїв розстрілювали у два етапи: з початку жовтня — мешканців гетто, а в ході другого етапу — робітників єврейських таборів і спеціалістів — кравців, шевців, перукарів та інших, які там утримувались. Всього за період окупації від рук фашистів у Проскуріві загинуло 9500 євреїв або 58 відсотків від загальної кількості населення, що проживало в місті. Крім того, до Проскурова звозили для знищення євреїв з навколишніх населених пунктів. Зокрема, з Миколаєва — 800 осіб, Чорного Острова — 1172.

Переховування місцевим населенням комуністів, євреїв, військовополонених, іногородніх, виготовлення і підробка документів трактувалися окупаційною владою міста як злочини, за які засуджувалися до смертної кари. Так, 4 лютого 1942 року Проскурівський міський суд за підробку документів та «шпигунство» засудив до смертної кари Якиліну Медведовську. Вирок було виконано через три дні — 7-го лютого 1942 року. 20 травня 1942 року польовий суд міста Проскурова за розповсюдження «брехливиx» відомостей про успіхи Червоної Армії на фронтах засудив до смертної кари жителя міста Олександра Анікіна. 23-го травня його розстріляли.

Недивлячись на небезпеку, населення всіляко допомагало партизанам, євреям, військовополоненим. А на тих, хто потрапляв до фашистських катівень, чекали найжорстокіші методи допитів. Своїм жертвам нацисти виколювали очі, ламали руки, ноги, жалили розпеченим залізом, на тілі випалювали зірки тощо.

До поіменних списків занесено 52 прізвища громадян міста, яких закатовано, розстріляно, повішено за зв'язки з підпіллями, партизанами та антифашистською пропагандою. Розстріляна сім'я підпільника Петра Семенюка: батько Семенюк Микола Петрович, мати Олександра Юхимівна і малолітній Володя Семенюк — брат підпільника. У 1944 році фашисти розстріляли трирічного Яшу Шуляка — сина підпільника. Двоє малолітніх дітей підпільника, Валентин і Євгенія Шимкові, згоріли у підпаленій окупантами хаті.

З метою виявлення противників окупаційного режиму: партизанів, підпільників, антифашистських агітаторів, радянських активістів карателі брали заручників, чимало з них були страчені. У фашистських катівнях знайшли смерть заручники — переважно робітники і службовці місцевих підприємств: Бей Іван Васильович, Яворський Давид Пилипович, Демиденко Леонід, Зайка Іван Петрович, Зайцев Павло Васильович, Леваков Йосип Пилипович, Ничипорук Пантелеймон Семенович, Станіславов Григорій Іларіонович, Хамський Станіслав Йосипович.

1300 проскурівчан гітлерівці насильно вивезли до Німеччини на каторжні роботи. Не всі вони повернулися з неволі. Капітанчук Федір Юхимович страчений за непокору, Педанюк Павло Олексійович, Славінський Михайло Давидович, Швед Ганна Іллівна, Дунець Антон Григорович і Дунець Марія Григорівна пропали безвісти, Варганюк Іван Собкович, Рибчинська Кароліна Іванівна померли від непосильних робіт, виснаження, Пахута Євгенія Павлівна загинула

під час бомбардування. Знайшли смерть на чужині Дзенгель Семен Гнатович та Дзенгель Федір Юхимович.

Проскурівчанин Педенко Антон Олексійович загинув у концтаборі, Демчук Федір Федорович, Бзот Казимир Іванович, Задоян Карл Карлович — у фашистському полоні.

За неповними даними 77 проскурівчан під час окупації пропали безвісті, понад 60 мешканців міста загинули під час бойових дій при наступі фашистів і майже 300 — під час відступу в 1944 році.

Крім жорстокого терору, проскурівчани зазнавали значних труднощів у продовольстві, тому що окупанти забороняли продавати на базарах харчові продукти. 28 жовтня 1942 року проскурівський гебітскомісар видав розпорядження, у якому зазначалося: «Продаж цибулі на базарі та в крамницях віднині заборонений. Весь врожай цибулі повинен бути зданий на пункт «Плодоовоч». Також повинен бути конфіскований весь урожай волоських горіхів.

Надалі вказую ще раз на те, що на базарах заборонено продавати такі харчові продукти:

1. Всі види живої худоби, включаючи порослят, а також м'ясо і м'ясні продукти;
2. Зерно та виготовлені вироби із зерна;
3. Птицю всіх видів;
4. Молоко, сметану, масло;
5. Фрукти, городину, картоплю;
6. Заборонено продавати олію і олійні культури;
7. Яйця.

Віднині проводиться постійне контролювання базару, і всі продукти вище згаданих видів, які, незважаючи на заборону, будуть виставлені для продажу, підлягають конфіскації, а продавць буде покараний».

Практично ніяких продуктів не можна було купити. В результаті у багатьох сім'ях, які не мали продовольчих пайків або підсобного господарства, почався голод. В роки окупації понад 140 проскурівчан померли від голоду, серед них 90 дітей.

Проскурів — друге місто в області після Славути за кількістю знищених військовополонених. Тут знайшли смерть 65 тисяч радянських солдатів і командирів. Основна маса їх загинула в концтаборі у передмісті Ракове. Про умови у цьому таборі та масове знищення військовополонених на Нюрнберзькому трибуналі давав свідчення Є.О.Ківільша, який у цьому таборі працював лікарем. Його свідчення викликають жах. Голод, хвороби, антисанітарія, катування призводили до масового вимирання. З листопада 1941 по березень 1944 року, коли табір був переповнений, в окремі дні гинули по 900—950 полонених.

Основна маса невільників утримувалася в конюшнях, зовсім не пристосованих для проживання у зимових умовах. В'язнів змушували до непосильної роботи. Багато хворих і виснажених не могли не тільки працювати, але й вийти з конюшень для приймання їжі. Знесиленим влаштували так званий карантин. Їх зганяли в окре-

му конюшню, у якій наглухо забивали двері, не давали ні їжі, ні води, морили по 4—5 днів, після чого відкривали конюшню і вивозили трупи. Місцем мору був також карцер — підвальне приміщення з бетонною підлогою, незаскленими вікнами. Полонених роздягали догола, без їжі і води утримували по 14 днів. Свідок не пам'ятав жодного випадку, щоб хто-небудь виходив з карцера живим.

Концтабір для військовополонених у Раковому був не менш страшним, ніж табори смерті Освенцім, Бухенвальд, Майданек, Дахау та інші.

Щоб поповнювати жертви, окупанти направляли команди карателів у навколишні села, нищили по хатах за військовополоненими, яким пощастило втекти з таборів. За переховування, будь-яку допомогу їм з боку населення виносили смертний вирок. У жовтні 1942 року за надання допомоги військовополоненому були страчені мешканці с. Печеськи Проскурівського району Надія Галас та Віра Соловей.

Терор і насильство окупантів викликали рішучий протест, проскурівчани об'єднувались для боротьби. З перших днів окупації у місті виникло дев'ять антифашистських підпільних груп. У вересні 1941 року створюються нові: на залізничній станції Проскурів — групи, керовані М.І.Близнюком і В.П.Пітаком, на деревообробній фабриці — група Й.І.Селиванова, на цукровому заводі діяла група Г.М.Мацькова та М.І.Алексєєва. У листопаді розгорнула підпільну роботу група при конторі «Плодоовоч», яку очолили М.І.Чернишенко, А.І.Кучерявенко і А.З.Копитин, а в грудні — на радіовузлі під керівництвом Б.Е.Дмитрука. У той же час розпочала активну діяльність група на станції Гречани. На початку 1942 року розгорнули свою роботу підпільники на Гречанському торфопідприємстві, на птахокомбінаті, хлібозаводі, у пожежному депо, лікарні. Успішно діяли підпільники на чолі з Семенюком та Поліщукком.

В роки окупації в структурах підпільної організації міста діяло 26 диверсійних груп. Вони чинили диверсії не тільки у місті, а й у Проскурівському, Меджибізькому, Михампільському, Вінковецькому, Деражнянському, Летичівському, Фельштинському, Волочиському та інших районах. За роки підпільної діяльності було надруковано 41 тисячу листівок, здійснено 589 диверсійних актів: пошкоджено 196 паровозів, 193 вагони, пущено під укіс 22 ворожих ешелони, знищено 242 тонни паливно-мастильних матеріалів.

Крім диверсійних актів по знищенню ворожої військової техніки і живої сили, підпільники вживали заходів щодо врятування людей від насильного вивезення до Німеччини на рабській роботі. Лікарі, які належали до підпільної організації, видали 120 довідок юнакам і дівчатам про хвороби і непридатність до фізичної праці. Партизани врятували понад тисячу молодих людей, яких гітлерівці силоміць вивозили на каторгу.

Проскурівські підпільники надавали допомогу військовополоненим, 670 з них переправили до партизанських загонів. Лише за один рік — з березня 1942 по березень 1943-го року, підпільники

хлібозаводу і харчокомбінату передали військовополоненим і підпільникам близько тонни печеного хліба, дві тонни борошна, 6 центнерів солі та інші продукти.

Окупанти доклали багато зусиль, щоб натрапити на слід підпільників. І це їм вдалося. У квітні—травні 1943 року почалися арешти. Після тортур у фашистських катівнях було страчено 79 проскурівських підпільників, серед них К.Кошарський, П.Семенюк, М.Трембовецька, Ф.Волкотруб, М.Волкотруб, М.Бондаренко, А.Сова, П.Вітанов та інші вірні сини і дочки Батьківщини.

Та фашистському терору настав кінець. В ніч на 25-те березня 1944 року радянські війська штурмом взяли Проскурів. Одразу після визволення міста спеціальна Надзвичайна державна комісія приступила до розслідування злочинів фашистських окупантів, насамперед виявлення місць масового знищення цивільних громадян та військовополонених.

Для доведення вини окупантів в антилюдських злочинах у складі комісії працювала судово-медична експертиза. Дійову допомогу у розкритті злочинів окупаційного режиму на території міста надавали командири військових підрозділів, які знаходились у місті і увійшли до складу комісії, гвардії підполковник О.П.Кудряшов, військовий комендант міста гвардії майор В.О.Захаров. У складі комісії був також представник духовенства — протоієрей Проскурівського собору Євгеній Аколоський.

Члени комісії провели опитування значної кількості очевидців, свідків події і виявили місця знищення та поховання жертв фашистського терору:

1. На території військового містечка Ракове.
2. На звалищах за міським кладовищем (південно-західна частина міста).
3. На відстані двох кілометрів східніше Проскурова, у балці між Вінницьким та Старокостянтинівським шосе (в районі теперішнього дендропарку).
4. У ви долинку за селом Лезневім.
5. На схід від Проскурова на відстані двох кілометрів по Вінницькому шосе, де знаходився концтабір для цивільного населення, яке окупаційна влада відправляла на каторжні роботи до Німеччини.

При огляді місцевості Ракове, де знаходився концтабір для військовополонених, комісія виявила 166 одиничних могил розмірами 4 м на 3,5 м, шість траншей різних розмірів. При розкритті могил з'ясувалось, що у них поховано військовополонених. Трупи були безладно скидані у декілька шарів. Членами комісії було оглянуто 350 трупів, які збереглися у задовільному стані. За результатами огляду судово-медична експертиза встановила, що на трупах повністю відсутня підшкірна жирова клітковина та жирова тканина, всі внутрішні органи різко зменшені у розмірах, а м'язи атрофовані. Все це ознаки смерті, спричиненої голодом та хворобами, яких зазнавали військовополонені, перебуваючи у концтаборі.

Всього члени комісії на території військового містечка виявили 65 тисяч трупів: 20 тисяч у могилах та 45 тисяч у траншеях.

Крім того, при огляді місцевості, яка знаходилася поряд з табором на відстані одного кілометра, члени комісії виявили ями без надмогильних горбів, трупи у них були присипані шаром землі. Тут знайдено 170 трупів цивільного населення: чоловіків, жінок та дітей. В усіх трупах були кульові отвори в потиличній частині голови, що свідчило про розстріли громадян.

На звалищах за міським кладовищем виявлено 38 ям-могил. В одній з них знаходилось 64 трупи із зв'язаними дротом та поясними ремнями руками. При розкопці великої могили розміром 25 на 12 метрів виявлено понад п'ять тисяч трупів чоловіків, жінок та дітей віком від одного до дванадцяти років. Трупи деяких жінок лежали з міцно затиснутими в обіймах дітьми.

Цивільне населення окупанти утримували в концтаборі у балці між Вінницьким і Старокостянтинівським шосе. Тут його й знищували. У цій балці виявлено одну могилу розміром 6 на 25 метрів, одну — 2 на 3, дві — 6 на 18 метрів. В одній з могил мешканка села Давидковець упізнала труп свого сина Солов'я Василя Федоровича, 1921 року народження. Підшкірні крововиливи на руках, грудях та обличчі свідчать про те, що перед розстрілом хлопця жорстоко побили.

Всього у балці в могилах було виявлено 8200 трупів різної статі та різного віку. Після детальної експертизи було встановлено, що розстріли цивільного населення у цьому місці фашисти проводили з кінця 1941 до початку 1944 року.

За селом Лезневім знайдено 30 поодиноких могил, у яких поховано 400 трупів. Розкопки тут проходили в присутності багатьох мешканців Проскурова та навколишніх сіл. Тут серед трупів було упізнано 21 жителя із Шумовець, Карповець, Ружичанки, Бахматовець, Червоної Зірки, шість мешканців Гречан.

У підсумковому акті Надзвичайна державна комісія зазначила, що під час окупації фашисти знищили у Проскуріві 65 тисяч військовополонених, розстріляли, повішали та закатували 16 тисяч цивільного населення, а 1300 проскурівчан насильно вивезли до Німеччини на каторжні роботи.

Окрім того, місту завдано великих матеріальних збитків. Визволений Проскурів лежав у руїнах. Міське господарство зазнало збитків на 68 мільйонів карбованців. Устаткування більшості промислових підприємств було вивезено або зруйновано. Знищено матеріальну базу шкіл, лікарень, культурно-освітніх закладів.

Хмельничани свято бережуть пам'ять про жертви фашизму. На місцях масових поховань цивільного населення та військовополонених встановлені пам'ятники і пам'ятні знаки скорботи, де у визначені дні проводяться траурні церемонії і ритуали, мітинги-реквієми, покладаються вінки і живі квіти.

Петро СЛОБОДЯНЮК.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АР	автономна республіка
арк.	аркуш
бер.	березень
брат.	братська
військ.	військове
вр.	вересень
гр.	грудень
жт.	жовтень
зав.	завідувач
заст.	заступник
кв.	квітень
клад.	кладовище
крб.	карбованець
лп.	липень
лсп.	листопад
лт.	лютий
м.	місто
млн.	мільйон
міськ.	міський
мог.	могила
нач.	начальник
нп.	населений пункт
обл.	область
окр.	округ
пом.	помічник
похов.	похований
р-н	район
р.	рік
с.	село
сmt	селище міського типу
спр.	справа
ср.	серпень
ст.	станція
ст-ця	станція
сч.	січень
тр.	травень
ф.	фонд
чв.	червень